

תוקף המנהגים עפ"י ההלכה

בפרק האחרון דנתי בין השאר במנהג שהתפתח בקהילות אשכנז בימיה"ב, והעליתי שלפי החות יאיר שתוקף מנהג איזו עיר הוא מכח המקום ולא האנשים, כך שכשנתפזרו דרי העיר אין עליהם חובה לקיים את המנהגים ששררו בעיר, שאולי גם המנהג שלא לקרוא את הולד על שם אביו או סבו החי ג"כ אבד תוקפו היות שקהילות אשכנז בעו"ה נחרבו כולם בימי השואה. ואם כי לא סמכתי על הצעה זו והבאתי הרבה מקורות וכו', קבלתי תגובה מחד מן חברי"א, ה"ה ידידי הרב הנכבד ר' אברהם ארט שליט"א מטובי אברכי הכולל העליון ע"ש גרוס של ישיבתנו. הרב ארט השיג עלי שלפי דברי בכל מקום שחלוקים בני אשכנז מבני ספרד נאמר שכיון שבאנו למקום שישנן שם שתי מנהגות בטל תוקף מנהגנו מקדמת דנא וא"כ יהיה מותר לבני אשכנז לאכול קטניות בפסח וכדומה, וזה לא שמענו מעולם.

הנה יפה העיר, אבל לא עלי תלונתו כי אם על החו"י, ולא רק עליו אלא גם על הריב"ש ממנו שאב עיקר דעתו בזה, ועל הר"ן פרק מקום שנהגו שהבאנו, ולכאורה הקושיא עצומה ואיננה ניתנת לפתרון קל.

תוקף המנהג לפי ההלכה

בראשונה צריכים אנו להבין איך מלכתחילה חלו לפי ההלכה כל מנהגי העדות על חבריהם ויוצאי חלציהם, כך שכל האשכנזים מחויבים לשמור את כל מנהגי אשכנז וכן הספרדים והתימנים וכו', הלא א"א לומר שיש להם דין של סתם עיר שהרי הרבה ערים ועיירות, כרכים וכפרים, שמרו מסורות עדה זו או זו ולא שייך לכאורה להגדירן כבני עיר שהיא מוגדרת כמקום מסוים. מהו איפא המקור ההלכתי לתוקף המנהגים של העדות השונות (אשר לפי רבים מההיסטוריונים מנהג אשכנז מוצאו במנהגי בני א"י, ומנהג ספרד נחגלגל ממנהג בני בבל)?

ובנוגע לנו היום, יש לעיין היטב ברקע ההלכתי של תפיסת וקביעת מנהגים במדינה זו שהיא מיוחדת במינה בזה שהיא קלטה רבבות יהודים

מכל העדות וכל הקהילות מצל פני כל התבל, ובמקום לאחד את כולם במסגרת קהילתית אחת, נשארו קבוצות שלימות של אנשים, זעיר שם וזעיר שם, שהמשיכו את המנהגים של ארצות מוצאם וערי פזוריהם ולא התמזגו לקהילה אחת ואף לא בעיר אחת. וכשם שבא נכובדנאצר ובלבל את האומות, כך באו האומות לאמריקה והיא הפרידה ביניהם. וברור שהמציאות האמריקאית היא כך שאין לראות בערים שלנו את האמצעי הדרוש להמשיך מסורת קהילתית.

והנה ידועים לנו על שלש דרכים שהמסורת של מנהגים נמסרה מדור לדור. יש כאלה שפשטו בכל ישראל; יש כאלה שתפסו אותם או חידשו בערים מסוימות; ויש כאלה שקיבלו על עצמם קבוצות מסוימות של אנשים שהתארגנו לשם תכלית מסוימת, כגון בני אומנות שהנהיגו על עצמם מנהגים מסוימים.

מנהגי העדה

ונשים לב תחילה לשאלת מנהגי העדות השונות, כגון האשכנזים והספרדים והתימנים וכו' ותוקפם עפ"י ההלכה, שלכאורה אין זכר לזה בש"ס וקשה לדעת איך לנסח אופן וטיב סמכות העדות לפי הדין.

הנה הרמב"ם בהקדמה לספר משנה תורה מציג לנו את המסורה של תושבע"פ דור אחר דור ממש רבנו ועד היום שגמר לכתוב את ספרו הגדול. וע"ש ד"ה נמצא רבינא ור' אשי, שציקר המסורה היה עפ"י בתי הדין שבכל דור ודור וכולם נחתמו בתלמוד שנתקבל ע"י כל בית ישראל ולפיכך תקפו וסמכותו של התלמוד חייבו אותם "בכל מקומות מושבותם". אבל אחרי שר' אשי ובנו גמרו לחבר את התלמוד, "נתפזרו ישראל בכל הארצות פיזור יתר" וכו' "וכל בית דין שעמד אחר הגמרא בכל מדינה ומדינה וגזר או התקין או הנהיג לבני מדינתו או לבני מדינות רבות לא פשטו מעשיו בכל ישראל... לפיכך אין כופין אנשי מדינה זו לנהוג כמנהג מדינה האחרת". כחו של כל ב"ד אחרי חתימת התלמוד יפה רק לעיר ולמדינה שהוא מוסמך לדון בה. אבל לגבי הגמרא, "הסכימו עליהם כל ישראל". ומדברי הרמב"ם נראה שבמידה-מה תקפו של התלמוד ואופן התהוות תוקף זה, דומה לתקפה של התורה עצמה, שנתקבלה ע"י כל העם ומחייבת אותם בכל אחר ואחר.⁴

ולפי הדברים האלה יש לנו להסתכל על מנהגי ופסקי העדות השונות באחת משתי דרכים. הדרך הראשונה היא, שהעדה מחייבת את בניה רק

במדינות וארצות ששייכות אליה, באחרא הדין, שלא כהתלמוד שמחייב את כל האומה בכל אחר ואחר. אחרי חתימת התלמוד, כל קבוצה גיוגראפית כמו עדה מחייבת רק במקום מוגבל ולא במקומות אחרים. כל המושג של בית-דין, שהוא אבן הפינה של המסורת, הוא מושג של סמכות מצומצמת למקום. ורעיון זה מקורו במקרא, "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך", וכן נפטקה ההלכה ברמב"ם ריש הל' סנהדרין: "מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלג פלג". שנאמר שופטים ושוטרים וכו'. יוצאים מן הכלל הזה הם הוראות ב"ד הגדול שבלשכת הגזית, וכל מה שנכנס לתלמוד הבבלי.

ולפי"ז עדה נתפסת כקיבוץ של ערים, והעדה כולה היא כעין עיר בארץ אנפין, כמטרופולין גדולה, לגבי מנהגים ומסורות של פסקי הלכה, ואלה מחייבים את כל בני העדה שהם תושבי כל הערים והעיירות שנמצאות בה. אבל כל זה הוא רק בתור מקום ואין בו שום כח לחייב את כל העם בכל אחר ואחר. ולפיכך, מי שיצא ממקום ששם שולט, למשל, מנהג עדת האשכנזים למקום ששם שורר מנהג ספרד, עליו להתנהג כמנהג ספרד אם אין דעתו לחזור למקומו הראשון, והוא כהולך מעיר לעיר כשאר דעתו לחזור, שדין מקום לשתייה. ואם הוא מסרב לקבל על עצמו מרות העדה החדשה הריהו מסתכן בשאלת איסור לא תתגודדו.

והדרך הב' להבנת ענין מנהגי העדות היא, שתוקפן של העדות אינו קשור כלל וכלל במושג של מקום. מנהגי העדות נתקבלו ע"י אוכלוסי ישראל כל כך מרובין עד שניתן לומר שתקפם חל על בני העדה בדומה לתוקפן של התלמוד על כל בית ישראל (והתלמוד דומה למתן תורה כנז"ל), שהעדה היא לא כמ"ש למעלה עיר בארץ אנפין, אלא כלל ישראל בזהיר אנפין. ולפיכך מי שנדד מתחומה של העדה האשכנזית למקום חוץ העדה הספרדית, עליו להמשיך להתנהג כמנהג אשכנז ואפילו אם אין דעתו לחזור לביתו ולבית אביו, ואין חשש איסור של לא תתגודדו בזה, שהעדה כמו התלמוד מחייבת לא רק אלה שהם תושבי המקומות בגבולותיה, אלא כל ילידי בית שלה בכל אחר ואחר. ואולי ייתכן לומר שבזה דומה העדה להתלמוד, ואולי גם לתורה עצמה, שניתנו למשפחות. התורה והתלמוד חייבו את כל העם בתור בית ישראל, דהיינו המשפחה הגדולה והכוללת של כל האומה. והעדה מיועדת למשפחות שלימות בתוך עם ישראל, והיא מחייבת את בניה בתור יחידים שהם בני "משפחה" זו.² ורק בעניני מקום שייך לומר דעתו לחזור או אין דעתו לחזור, אבל במשפחה אין טעם לזה כלל וכלל, ומי שהוא

בן משפחה אחת אי"א לו לעבור למשפחה אחרת, זולת אשה שהתחתנה לבן עדה אחרת שעליה להתנהג כבעלה, ובזה היא דומה ממש לישראלית שנישאה לכהן שאוכלת תרומה עמו, שע"י נישואיה היא עוברת למשפחה אחרת, אבל בלי זה אי"א לאדם להנתק ממשפחתו העדתית שהוא כיליד בית לה.

מנהגי ערים ולבני אומניות

ועכשיו נפן לערים ולבני אומניות. המקור בש"ס לסמכות העיר היא בב"ב דף ח' ע"ב, "ורש"אין בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה, ולשנותה לכל מה שירצו, ורש"אין בני העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר פועלים, ולהסיע על קיצתם (רש"י: לקנוס את העובר על קיצת דבריהם ולהסיעם מדת דין תורה)". ובב"ב דף ט' ע"א למדנו, "הנהו טבחי דעבדי עניינא בהדי הדדי דכל מאן דעביד ביומא דחבריה נקרעוה למשכיה (דהיינו מי שעובר על ההסכמה ועובר ביום שחברו הטבח עובד נקנס בזה שקורעים לו את עור הבהמה). אזל חד מינייהו עבד ביומא דחבריה, קרעו למשכיה. אתו לקמיה דרבא, מחייבינהו רבא לשלומי. איחיביה רב יימר בר שלמיא לרבא: ולהסיע על קיצתם? (דהיינו, הלא למדנו שיש כח ביד העיר לקנוס את העובר על תקנתם ומדוע איפא לא הרשית לטבחים לעשות כן בענין תנאי זה שהתנו). לא אהדר ליה רבא. אמר רב פפא, שפיר עבד דלא אהדר ליה מידי, ה"מ היכא דליכא אדם חשוב, אבל היכא דאיכא אדם חשוב לאו כל מינייהו דמתנו". ובתוספתא ב"מ פ"א, י"ב, "ורש"אין הצמרין והצבעין לומר כל מקח שיבא בעיר נהא כולנו שותפין בו, רש"אין הנחתומין לעשות רגיעה ביניהם, רש"אין החמרים לומר", וכו' וכו'.

הנה בריב"ש סי' קצ"ט הסיק שמ"ש הגמרא "היכא דאיכא אדם חשוב" מוסב רק על הטבחים ובני אומנות אבל לא על בני העיר, שגם בני העיר וגם בני אומנות יכולים לחייב את כל המשתייכים להם ולקנוס את העובר על תקנותיהם. אבל ההסמכות של בני אומניות מצומצמות בזה שיש להם כח לחייב כנ"ל רק אם אין שם אדם חשוב, אבל כשיש אדם חשוב מוכרח שהוא יסכים עמהם. אבל בני העיר אי"צ להסכמת אדם חשוב ויכולים להתנות מעצמם כל התקנות והקנסות, וכן משמע מדברי הרמב"ם וגם הרמב"ן. ואם האדם החשוב אינו מסכים עמהם, אין לבני האומניות דין של בני העיר ואינם יכולים לחייב אומנים אחרים אלא בהסכמת כולם וע"י קנין ובתור יחידים. אבל בני העיר מחייבים מטעם עצמם כרבים שאינם סתם יחידים, "שהדבר שהסכימו עליו בני העיר הרי הוא

כאילו קבלוהו כל א' על עצמו ונתחייב בו". וממילא הם מחייבים במנהגיהם ותקנותיהם גם את הקטנים שביניהם וגם את אלה שלא נולדו עדיין, ואינם צריכים לשום קנין מחושבי העיר. *

ואמנם זה שבני העיר יכולים לחייב הבאים אחריהם, מדברי הריב"ש אינו ברור אם זה כאבות שיכולים לחייב את זרעם אחריהם (דהיינו, כעין "משפחה" כפי שהצענו לעיל) או כבעלי המקום שיש להם הסמכות לחייב כל הדדים שם גם לעתיד. ודברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, ונתבארו דבריו ע"י החו"י שהוא ענין המקום, ואמנם כך משמע ממרוצת דבריו של הריב"ש, דאל"כ פקע כל הענין של דעתו לחזור או אין דעתו לחזור.

והחו"י נאלץ להסיק כן שקשה לו מענין בני בישן בסוגיתנו בפסחים, שאם אדם יכול לחייב את בניו אחריו עד סוף כל הדורות להתנהג כמותו, ואפילו לא התנה כך בפירוש רק שהתנהג ככה, מטעם שמנהג נעשה נדר, א"כ "היאך מצאנו ידינו ורגלינו בכל דור ודור ובכל עת ובכל שעה ובכל מקום שיש חסידים מופלגים במילי דחסידותא ובתעניתים, ואין הבנים נוהגים במילי דחסידותא ההם אף כי גם הם צדיקים וישרים". ולכן הסיק שרבי יוחנן הורה לבני בישן שאבותיהם יכלו לחייב את בניהם לא מטעם היחס המשפחתי ומשך כיבוד אב וכדומה, אלא מטעם סמכות העיר לתקן ולהנהיג ולקנוס, שבני העיר יכולים לחייב את הדיירים כולם בהוה ובעתיד. ומאחר שהחיוב הוא מטעם המקום ולא היחס המשפחתי, אם איזה מבני בישן העתיקו דירתם למקום אחר ואין דעתם לחזור ודאי שפקע מהם החיוב לשמור את המנהגים והתקנות של בישן.

מסירת המנהגים בארצות הברית

ונחזור לשאלתנו על תוקף מנהגים מקהילות אירופה פה באמריקה. לכאורה בטלו כל המנהגים שמאז ומתמיד שהנהיגו בקהילות הקדושות באירופה הואיל ואלה שהגרו לכאן ודאי לא היה בדעתם לחזור, ואמנם לא חזרו ברוב רובם, וכעו"ה נחדבו כל אותן הקהילות המפוארות. ולפמ"ש הר"ן והריב"ש והחו"י היה נראה שמנהגים של הערים והכפרים מהם הגרו, ואולי אף כל מנהגי אשכנז, שהרי רוב יהודי אמריקה באו משם, כגון איסור קטניות בפסח וכו' פקעו כשהגיעו אבותינו המהגרים ליבשת זו, ובפרט כשהקהילות הראשונות במדינה זו היו רובן ככולן ספרדיות, והרשות היחה בידם לקבל עליהם מנהגי ספרד, ובערי אמריקה

שלא היו שם בכלל מזרע היהודים אולי לא חלו עליהם שום חיובים של מנהגים.

אבל זה נכון רק אם נקבל את הדרך הראשונה שהצעתי לעיל, דהיינו שתוקפן של העדות היא בחינת מקום ולכן שייר לומר אין דעתו לחזור, אבל לפי הדרך השנייה שהצעתי, שהוא ענין של חיוב משפחתי וכעין תוקף התלמוד כולו, אז אין שייר כלל וכלל לדבר על דעתו לחזור, ועל כל יוצאי העדה לשמור על מסורתה בכללותה מבלי יוצא מן הכלל אף כאן בארצות הברית.

ברם, אפילו אם נבאר את הסמכות של העדות לפי הדרך הראשונה, דהיינו של מקום, עובדא היא ששלומי אמוני ישראל שבאו לכאן בזרמים הכבירים של ההגירה החל כמלפני מאה שנים, המשיכו להתנהג כמנהגיהם מקדמת דנא בארצות מוצאם. ועי"ז, אעפ"י שלא הוכרחו לעשות כן מצד הדין, הם הם שהנהיגו מחדש את כל המנהגים העתיקים של העדות מדעתם, ויש מקום לומר שע"י כך חייבו עלינו צאצאיהם וצאצאי צאצאיהם לעשות כמותם, ועי"ז יש לכל מנהגי ישראל תוקף הלכתי בשבילנו.

והנה כל הנ"ל הוא לגבי מנהגי ומסורות העדות, אבל עדין לא יצאנו ידי חובתנו בזה, שעוד נשאר לנו לחקור אם מנהגי הערים והכפרים שיצאו מהם אנחנו ואבותינו האם כחם יפה לחייב גם אותנו היום. ועלינו לזכור שבארץ הזאת אין קהילה, ואין כאן "עיר" במובן קהל אחד כמו שהיה לפנינו בישראל. והרי עובדא היא, והשמות יוכיחו, שכל ביהכ"נ מכנה את עצמו כק"ק, ובאירופה היה השם ק"ק מוסב על העיר ולא על ביהכנ"ס הפרטי. וא"כ מהו הדרך אשר עפ"י הדין הם יכולים לחייב את הבאים אחריהם. ואם למשל היום ישנן קבוצות יהודים נכבדות בפרברי הערים הגדולות אשר לא דרכה עליהם כף יהודי מעולם, איך אפשר לחייבם בתורת בני העיר.

אשר על כן הנני להציג שמכיון שבארה"ב לא ייתכן לדבר על ערים, אולי תוקף מנהגינו היום בא ע"י בתי כנסיות ובתי מדרשות (כולל ישיבות וחצרות האדמו"רים וכו'), ומכח בני אומנות, שהרי ההבדל בין עיר לאומנות הוא שעיר מוגדרת כמקום ואילו אומנות היא לפי טבעה מוגדרת כקבוצה התנדבותית (voluntary association). והקהילות היהודיות באמריקה שמתלכדות מסביב לבתי כנסת ובתי מדרש וכו' תחת ערים וכפרים לפי זה הן בחינת בני אומניות שאינם יכולים

להכריח את הבאים אחריהם או קטניהם לשמור את תקנותיהם, ודרך מסירת מנהגיהם היא בתור יחידים והסכמה וקניין, דהיינו כשאדם משלם את מס החברים לתמיכת המוסד או מתפלל שם בקביעות או מחתיל להתנהג במנהג ממנהגי הקבוצה, הרי זה כאילו קיבל קניין והסכים להתנהג כזה מכאן ולהבא, וכך הרי הוא נתפס בחיוב המנהג ההוא ובכל מכלול המנהגים. וא"כ לאחר שהתחיל לשלם מכספו או להתפלל וללמוד שם בקביעות או לשמור את מנהגיו הריהו מחויב בהם עפ"י דין. אבל לפי"ז, אם אמנם לא רצה לקבלם על עצמו אינו מחויב, וכדין בעל אומנות שלא הסכים, ובעיקר היום שאין דין זקן ואדם חשוב ביחס לזה, וכמ"ש הריב"ש שם בפירושו. ויודע אני שהצעה זו מפתיעה, שהלא ענין בני אומנויות תופס לגבי תנאי עבודה וכד' ואין לו לכאורה שום שיג ושיח עם דברים שבקדושה, מ"מ המציאות מטפחת על פנינו, והמבנה החברתי בארה"ב כך הוא שאופן ההתלכדות וההתארגנות הקהילתית דומה ביותר לבני אומנות כפי שנזכרו בגמ' ובתוספתא ובריב"ש.

שוב לענין קריאת שם הולד

ואחר כל הדברים האלה נחזור לנ"ד בדבר קריאת השם של הולד במשפחה אשכנזית ע"ש אדם חי. הנה אם נדון את המנהג הזה כמנהג אשכנזי מלא, לכאורה אין מנוס מלהחמיר ולאסור קריאת השם כנ"ל, שהרי אמרנו שאם שיטת מסירת מנהגי העדה ואופן סמכותה היא כמשפחה וכעין תוקפו של התלמוד, הרינו כולנו כיחידים בני משפחת העדה ומחויבים לשמור את כל מנהגיה. ואפילו אם נאמר שהעדה פועלת ע"י מקום שלכאורה אין כחה יפה להכריחנו היום, מ"מ ייתכן שהמהגרים הראשונים שלא הססו מלהמשיך את המסורת שלהם, הם בעצמם קבעו את מסורות העדות השונות במקומותיהם החדשים להם ולהבאים אחריהם, וכמשי"ל. אולם כבר הוכחתי במאמרי הקודם שהמנהג הוא מנהג קלוש וכבר פקפקו בו ראשונים ואחרונים מכל העדות, ולעד"נ שיש לדון את המנהג הזה כמנהג כמה עיירות בגרמניה ולא כמנהג שנתקבל ללא ערעור ע"י כל עדת האשכנזים, וכמו שהבאתי מכמה גדולים. ואם אמנם נדון את המנהג לא כמנהג כל העדה, אלא כמנהג עיר או ערים מסוימות, הלא אין להם תוקף ביבשת זו, וכמ"ש. ולכן נראה שאין מקום להחמיר על ההורים השואלים.

ואם תאמר שאמנם נתפשט המנהג לא לעשות כן במדינתנו, הלא הצענו שאין לנו היום דין ערים או שאר מקומות מסוימים בלעדי בתי הכנסת

וכו' שדינם מטעם בני אומנויות. ואם אמנם היום יש לנו דין אומנות, אי"כ כמ"ש קבלת התקנות והמנהגים היא ע"י קנין והסכמה שמתבטאת ע"י הדרכים שהזכרנו. אבל זה שייך רק בדבר חיובי כמו להניח תפילין בחוה"מ או בדבר שלילי כשבא לידו מעשה שהוא מוכרח לבחור בא' מב' דרכים שיוכיח איזה מנהג הוא מקבל, כגון שפוגע בו חוה"מ ומוכרח להחליט כן להניח תפילין או לא, או שאחרי שאכל בשר ג' שעות יש לפניו חלב, אם הוא נמנע מלשתות הרי מוכיח שמקבל מנהג אירופה המזרחית ולא זו של גרמני' וכו'. אולם זה רק כשיש לפניו רק שתי אופציות. אבל אם נולד לו בן או בת הלא אין זה דבר שקורה לו כל יום או בזמן מסוים במחזור השנים, ואף אם קרא לבנו הראשון בשם קרוב שנפטר הלא אין זה ראוי שדוקא נמנע מלקרא אותו בשם אדם חי, אשר על כן מנהג זה אינו נתפס כרוב רובם של שאר המנהגים. ואם אין ראייה לדבר זכר לדבר ביבמות דף י"ג ע"ב בסוף העמוד שמי שאינו עושה מלאכה אין הרואה אומר שהוא בטל ממלאכה מצד הדין רק שאין לו מה לעשות, וה"ה בנ"ד ואכמ"ל.

ועלי להדגיש שכל מה שכתבתי כאן בדבר תוקף ואופן מסירת המנהגים הוא בתור הצעה בלבד, ומובן מאליו שהדברים עדיין צריכים בירור וליבון אחרי העיון בשו"ת שנכתבו באותן תקופות שבני העדות התחילו להתקרב זה לזה משך גלותנו הארוכה, ובעיקר בתשובות ובפסקי דין לרגל הוסדה של מדינת ישראל כשהחל קיבוץ גלויות בימינו בארה"ק. ולענין שינוי המנהגים ואיסור לא תתגודדו, עי' מג"א לאו"ח סי' תצ"ג ס"ק ו' ובתשוב' מהרשד"ם חלק יו"ד סי' קנ"ג וקנ"ז (על יסוד הגמ' ביבמות דף י"ג ע"ב) ובחלק או"ח סי' ל"ה, ובפסקי עוזיאל סי' א' וב' ובשו"ת אגרות משה אה"ע סי' נ"ט, ובשו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' ק"ע.

הערות

1. וזה נראה באמת משמעות מ"ש רז"ל שכל הנשמות היו במעמד הר סיני, היינו שיש כח ביד כל האומה כולה לקבל התחייבויות על עצמה, ומכיון שכל האומה קיבלון בתור אומה ולא רק בתור קבוצת יחידים, הרי כל הדורות אחריהם ג"כ נכנסים בתחום אותן ההתחייבויות, שעם שלם פירושו לא רק כל אלה שחיים וקיימים בעת שנכרתה הברית אלא גם כל אלה שלא נולדו עדיין. וזה שלא כמו שדימה החו"י, ע"ש באותו סימן.

2. רמז לזה אנו מוצאים בהערת הראי"ה קוק ב"אורת למשפט" תשובה י"ז, עמ' כ': וכל בן עדה צריך לשמור על יחודו כי קבלת אבות היא קיומה של תורה, ולרב נחמיה "שאל אביך ויגדך" הוא המקור לכל מילי דרבנן להגיד "וצוננו".

3. מענין שחוקרי תולדות החברה הסכימו שאחד מן הסימנים המובהקים של התהוות העיר מיישוב קטן הוא התפתחות שכבת בעלי אומנות מכל המינים. אבל ברור שהעיר קודמת לבעלי אומנות. וזה משתקף בהלכה זו שבני העיר יכולים לכופף את כל התושבים למשמעתם אף בלי חכם ובלי הסכמת כל אחד ואחד ובלי קניין, ואילו בעלי אומנות אין להם כח וסמכות זה בלי התנאים האלה.